

5.

Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása.

Bonyhád — hajdan Bonyha *) — Tolna Vármegye' tinosabb és népesebb Mezővárasihoz méltán számláltatik. Szekszárdtól nyugotnak három órányira, a' Pétsváradí útbán, fekszik; 's éjszokról délre egy kellemes völgy' oldalán nyúlik el. Megette a' Földes Urak' Alódiúmai emelkednek, keletről pedig rétjei környékezik **), és szőlő hegyekkel végződnek: honnan minden épületei, útszáji, kertjei, mint valamelly Abroszon, a' Néző' szeméibe tünnek, 's gyönyörrel mulatják.

Hol vette nevét? Nints tudva. Már 1600. így említetik egy Adományban, midőn azt, régi Birtokossának, öregbik Bosnyák Tamásnak Magva szakadván, Jurassin György, Tihani Vajda megnyeré. Hogy előbb pusztá 's erdőség volt, hagyományból bizonyos. A' korábbi megszállásnak sem adták mindeddig nyomai elő magokat. Így keresi azt, a' régibb időből, Ányós Nemzetség is.

Hanem, kinyomván a' diadalmas fegyver 1687 ezen részekről a' Félholdat, Bonyhádnak hamar Lakosokat kellett kapnia; mivel egy hiteles Osztály levél szerént, 1702. már mint Falu jő elő. Eredeti megszállóji Magyarok voltak: többnyire Réformátusok, és kevés Hatholiku-

*) Már a' Rómáiaknál esmérctes volt ez a' tájék: Pons sociorum nevezet alatt.

***) Bonyhád' rétjei, mellyek most olly szárazok, és hasznót hajtók, ötven évék előtt nadat termettek, Recepte meg-lábolhatatlan kinder volt. Szelei reketyések; 's élnek még most is, kik állítják, hogy gyermek korokban Erdeicket látták Lenne lődöztetni.

sok, 's mint Filiál Náadasdhoz tartozott, Plébániává 1727. lett. Ezen idő körül, mint a' Matrikulákból láthatni, Németek is szálinkoztak ide; kik, vagy új helyeket nyervén, vagy az első Gyarmatoktól házaikat megvevén, úgy megfészkeltek magokat, hogy most már itt hét eredeti Református háznál több nintsen.

Bonyhádot ma lakják Németek, kevés Magyarok, és Zsidók. Öszveséggel négy ezer hét-száz kilentz Lelkek. Vallásokra nézve: Katholikusok 1586. Evangélikusok 1132. Reformátusok 360. Zsidók 1631. Mindenik Felekezetnek vagyon Temploma és Papja; kivéven a' Reformátusokat, kik Hídasdi Filiálisták. — Általában nagyon törődelmesek egymás eránt. Templomaikat költsönösen sokszor meglátogatják. Külön temetkeznek. Vallások' szertartásaiban buzgótlanak.

Termetekre nézve inkább középszerű, mint szálás Emberek, izmosok, egészségesek. A' szöke szín közönségesebb köztök, mint a' barna. Józan értelműek, a' félszegség ritka nálök, nyakassak, zsembelődök, iparkodók. Földjeiket idejében' és jól művelik, 's gyakran trágyázzák, háromszor szántanak. Vetnek Búzát, de melly nem a' bakja, Rozsot, Árpát, Kukoritzát, Zabot, Bükkönt, Burgonyát sokat. — Vónós-markájik Lovak, Ökröket nem tartanak. Leginkább a' Dohány termesztésre feksüznek. Ebből várják szükséges költségeket. Esztendőnként 3500 mázsára lehet fáradozások' gyümölcstét tenni *).

*) Itt a' Dohány' termesztése módját, gondolom, legalább Némellyekre nézve, nem leszen felesleges eléadnom. Jösel' nap körül vesz a' Termesztő anyai dohány magot, mennyi palántára szükségét látja. Azt valami bannyas ruhába köti, 's minden másod, vagy harmad napon langyos

A' Földmívelők' viselete egy időtől fogva igen megváltozott. Tzipő, harisnya, térdig erő Nadrág helyett, mit ma csak dologtévő napon hordoznak, Sarut, hosszú Nadrágot gombra, rövid öreg fejr-gombos Melyre-valót, hasonló Mándlit; posztó köpönyeget, és közép karimájú 's tetejű kalapot viselnek. Sokan bajuszt nevelnek. Hajokat hátra fősülik, kurtára vágják, 's görbe fősüvel leszoritják. Aszszonyaik mind egyyig keszkenőt kötnek főkötő helyett fejök-re. Hajadonjaik simán hátra etsélik hajokat, 's közbe pántlikát fonva lógni engedik. Egyéb-aránt kitsinyje nagyja tsipőig erő réklt, 's melyrevalót, bokáig nyúló szoknyát, kötényt, harisnyát és tzipőt, kitől millyen telik hordanak. — A' Mesteremberek' és Fejérnépe' ruhá-

vizbe mártván, meleg helyen tartja, vagy felfüggeszti. Így tselekszik mind addig, míg a' mag kitsírádzik, mi kilentz tiz nap alatt megtörténik. E' közben a' meleg ágy készítéshez lát, Békerit alant egy darab helyet, trágyával jól megtömi, 's termő földet hány rcá. Ez meglevén, a' tsirázott magot gyengén szét razogatván bele veti, 's egyszer'smind tsirázatlant is hint közibe, hogy minden esetre későbbre is legyen mit kiültethetni; a' magot is vékonyan földdel bétakarja: Melly, ha kedvező idő jár, hamar kihajt a' föld alúl, 's öt hat hét alatt alkalmas palántát ad az el ültetésre. Ekkor szükséges az esső, melly ha soká el marad megvénül a' plánta, el romlik, vagy kitől telhetik hordókban vizet vontat a' földre 's úgy rakja ki azt. Megerősödvén valamennyire, első munka körüle a' porhálás, azután egy két hétre a' feltöltés. Ettől fogva tsak a' fattyú növés letördelese ad dolgot. Augustus végén és September elején megérik a' Dohány levél; mellynek jele ha sárga foltok támadnak rajta. Ekkor leszedik, sinorra fűzik, 's vagy egyenesen a' napfényre, vagy, mi jobb árnyékos fák alá aggatják. Midőn kiszáradt, az őszi nedves idők elöl valamelly szellős padlásra aggatják, 's telen, nem lévén más szorgosabb dolga a' Termesztőnek, ködös időben, midőn a' level megerezskedik, a' tsomózásához lát, 's valamelly száraz kamrában össze rakja hogy megforrjon. Hol mind addig hagyja, míg vevője nem érkezik. — Két nagy ellensége vagyon a' Doháynak: Flánta korában a' kukatczok; későbbben valami kelh forma külömbbféle színű virag. Ez ellen meg orvoságot nem találtak.

zatjáról nem szóllok, mivel ezek Ország szerte egyformán öltözködni szoktak.

Eledelök az Állatok és Növevények' országából vegyes. Hizlalnak sörtést, nevelnek különféle baromfit, tartanak bizonyos számú birkát, tehenet, kertjek terem káposztát, kelt, karalábot, sárga 's fejer répát, retket, buborkát, dinnyét. Ültetnek babot, borsót. Vetnek lentsét. Kenyerök helyes, jól kisült, és ízes. Élnek borral, de a' melly nagyon is középszerű. Isznak égetbort, sert. De általjában iszákonyoknak nem lehet őket billegezni.

Kedves multságok a' tántz, tekézés és kártya. Lakodalmaik vígak, népesek, 's a' tékozlásig sok tál ételűek. Szokások asztal felett muzsika szónál rendében az új Pár' egészségéért inni, 's a' Menyaszszony számára, ki mennyit akar, pénzt a' tányérra rakni. Míg ez tart, a' gyermekek ügyesen lehúzzák a' Menyaszszony' egyik tzipőjét, mit a' Vőfényeknek kikell váltani. Jön azonban a' Szakátsné is, 's békötött kézzel, mintha megégette volna magát, serpenyőjébe kéreget. Vatsora után felteszik a' Menyasszonymnak a' főkötöt, 's vele minden vendégnek egyet kettőt kell fordítani. Azután ismét foly rendszerént a' tántz, míg tsak győzhetik.

Halotjaikat, mennyire tsak tölök telhetik, fényesen temetik. A' festett módos koporsónak meg kell lenni. A' szemfödél fejer finom, jól kilóg a' koporsóból, 's pántlikával tzipfázott. A' testet tsak ollykor helyhetik a' Szt. Mihály Lovára, közönségessen a' koporsóra tsinált fogantéknál fogva viszik kézben. Néha halotti Muzsika is késéri a' temetkezést. Ollykor fáklyák is lobognak körül a' testnek. A' virrasztás el nem maradhat. Egész éjjel tart, 's hol

imádkoznak, vagy énekölnek, majd kölönfé-
lékről beszélgetnek, hol esznek isznak. A' tem-
etés után következik az úgy nevezett halotti
Tor.

Vagyon Bonyhádon, a' négy Vallásuak
Iskolájin kívül, egy különös Leány-Nevelőház
is. Phillipsz Anna, Német országi Grófné, volt
Apátza, 1813. kezdé, 's folytatja. Kinél 16—
20. Nemes Lyánkák száláson, kosztón vannak;
's varrásra, kötésre, tűzésre, fortepianóra,
tánczra, nem külömben olvasásra, írásra, szám-
vetésre, Históriára, Geografiára, Frantz Nyelvre,
Vallásra tanítatnak, de Német Nyelven, a'
Magyar egészszen el hagyatik, jobbára el is fe-
lejtik azt. — Istenem! mi lesz belölünk? ha
mennél előbb az e' féle Intézetekre is ki nem
néznek Hazánk' Elöljáróji!!! — Vagyon itt 1810.
fogva Patika is; vagyon Ispita, mellyet vala-
mint a' Katholikus Templomot 1780. Vinkler
Mihály, Helybeli Plébános épitetett. A' Zsidók-
nak derék fürdőházok, tavaltól fogva, két eme-
letre, hol a' közönséges aszszonyok mártóján
kívül, hat kád vagyon a' fürödni akarók' alkal-
matosságára.

A' házak száma, a' legújabb felszámlálás
szerént, négyszáz kilentzvenre megy. Többnyire
tserép sindelyesek. Két emeletű épületeket,
valamint derék alházakat is nagy számmal mu-
tathat. Piartzát ékesítik a' Nunkovits szép fel-
és a' Klégli alháza, a' mesteri kézzel készült
Szent Háromság oszlopa, a' roppant Katholi-
kus Templom és egyéb felházak. — Mezőváros-
sá 1782. lett. — Négy vásár esik benne: Mar-
tzius tizenötödikén, Áldozó előtt egy héttel,
Julius hatodikán, és negyedik Szeptemberben.
Ha kedvez az idő, mind a' Ruha — mind a'

marha-vásárjai elég nagyok. — Héti-vásárt 1801, Kedre és Péntekre nyert.

Levegője egészséges. Nints semmi ollyas körülé mi ártalmat büzlögne. Hajlott lapon való fekvése minden vizet kifolyat belőle, valamint rétjeiről is. A' környékező hegyek, erdők, és szőlők is, sokat tesznek ép éghajlatjához. Ivó vize, számos kútjai között, alig találkozik valamire való; jobbára mind sár ízű. Útszáji sárosok, nem lévén közel kő. Azomban, mennyire lehet, vagyon ügyelés az utak' jó karban való tartására.

A' halandóság, kilentz évi tapasztalásom után, egyszer sem haladta felül a' születtek' számát. Sokat tesz e'hez a' Himlő oltás' közönséggé léte. Két iparkodó Seborvossaink, Schén Miklós és Rusz János, úgy nem különben Ná-hath Sámuel, a' Zsidó község Doktora, minden esztendőben kétszer oltogatják azt az újonnan lett kisdedek' karjaikba. De közönségesen a' betegek Orvoshoz is folyamodnak. Nagy ritkán ha valamelly szegényebb, lappangó javos vén asszonyhoz.

A' Zsidóság Bonyhádon egy különös községet képez. Vagyon Törvényházok, Birójok, Risbirójok, Eskütjeik, Jegyzőjök, éjjeli Vigyázójok. Résznyire Bóltosok. Mások különfé-lével kereskednek. Vagynak mesterséget űzők is közülök. A' szegényebbek pedig bugyrokot hordják szerte az Országban. Viseletök most már, kivált az ifjabbaknak, egészen a' módihoz van szabva. Szakált, a' korosbbak közül is, kevesen eresztenek. Főkép' Fejérnépe üz fényt, 's az első Dámákkal vetélkedik piperében.

Zsinagógájok nagy négyszegű épület. Tö-mve vagyon egyes mozogható székekkel, mellyeket megszorúlván a' tulajdonos, néha nagy

áron el ad, vagy zálogba vet. A' Rabinus helye külön 's emeltebben vagyon. Az asszonyok, a' hajadonok kilévén a' Zsinagógából tiltva, a' felső emeletben jönnek össze. A' bemenetelnél víztartó áll, hol kiki megmosódik, a' férfiak felteszik háromszegletű kis kalapjokat, különös lepelt takarnak magokra, 's így ábitatoskodnak. Hol halkal imádkoznak, majd a' Mester után énekelnek. Isteni szolgálatra egy erre a' végre rendelt Zsidó által hivattnak, ki minden ház kapuját vagy ajtaját egy kezében lévő kalapáttal döngeti, 's az össze jövetel' óráját kikiáltja.

Rabinussokat jól fizetik, 's betsben tartják. Ennek kötelessége minden hónapban legalább egyszer prédikálni. Házánál a' Talmudot rendszerént tanítani. A' Házások közt támadott pereket el igazítani, őket össze békéltetni, vagy ha szükséges el választani, néha örökre is. A' 'Törvény' és Fenyíték' megtartására ügyelni. A' házasulandókat össze adni. Kétes esetekben, valamelly állat' szabados vagy tilalmas megehetőset el határozni. — A' környülmetszés nem az ő dolga, ezt a'hoz értő Vének viszik végbe.

A' Házasulandók közt első lépés a' Moring levél' el készítése. Ettől függ az Asszony' jövedöbéli állapotja. Legalább két bizonyoságnak alája kell írni nevét, és néha a' Kezesnek is. Ez meglévén, meghatároztatik az össze adás ideje 's helye, melly akár hol lehet. A' kijelent napon és órában a' Völegény az eskető Ég alatt, hosszú fejer ingben a' rendelt helyre megy, utánna, külön, a' Nyoszolyáktól kísértetve 's földött fővel vezetetik a' Menyasszony. Megérkezvén, a' Völegényt vele háromszor megkerülik, mind annyiszor kiáltván, a' Mester „szerentse és áldás legyen részetek”. Ekkor

fog a' Rabinus egy borral tele poharat, hálát ad a' bor' Teremtőjének, 's hogy az emberi Nem szabados szaporodását szent törvényeivel el intézte. Melly végződván az új Párnak inni ad a' borból. Ezután felolvastatik a' Moring levél. Végre a' Völegény egy arany gyűrűt dug a' Menyaszszony újába mondván: „mái naptól fogva te az én választottam vagy”. — Még osztán, vévén két vének a' poharat, váltva öröm verseket danolnak, 's haza késérik az új Párt.

Meghalván valaki közülök, egy arra rendelt deszkára fektetik 's megmossák. Azután tiszta fejrbe öltöztetik 's még lepedőbe is takargatván így a' Szent Mihály lován fekete posztóval bévonva a' temetőbe viszik. — Mind a' két Nemen lévő férfiak: — de asszonymak a' férfi temetését követni nem szabad. — A' sir' oldalai deszkázva vannak, de feneke nintsen. Belé erésztetik a' holt test, hanyat egyenesen el egyengettetik, 's rá tétetvén a' fedél, földdel behánnják. — Különös, hogy azon Házbelieknek, honnan valaki ki hal, nyoltz egész nap a' földön kell ülniek. Semmit dolgozniok nem szabad; 's enni is más házaktól kapnak.

Feljebb említettem, hogy a' Zsidó községnek Bonyhádon Fördőháza vagyon: Itt az a' hely, hol tisztulások után a' Zsidó Asszonyok megmártják magokat. Egésszen le kell a' víz alá bukniok, úgy hogy a' víz fejk felett el tsapjon, 's ezt eddig, a' legkegyetlenebb télben is, fagyos vízben, minden hónapban teniek kellett. Most már ezt a' vizet is melegítik.

Bonyhád magában igen kitsin. Majd tökéletes négyszegű. A' házak, egy határtól a' másikig, közepét tsak nem el foglalják. Többi részét, keletről a' rétek 's egynehány szőlők; nyugotról pedig az Uraságok' Allódiuai töl-

tik bé. — Minden szántóföldjeik a' Lakosoknak éjszakra a' Szerdahelyi pusztán vannak, 's mind öszve 104 Szeszsiót tesznek. Határos keletről Börsönyi Pusztával, melly valaha egészszen erdő volt, ma már jól ki van irtogatva: Északról Tabód Pusztával; Nyugotra Majos Helységgel; Délre Szent Máriai, Berekallyai, és Széplaki puszták érik. Két hasonfélre osztatik Bouyhád, egyikét bírja a' Tttes Klégl, másikat a' Pertzel Nemzetség.

Egyed Antal.

6.

Véleményetske: miképpen lehetne még a' Magyar Nyelvet elő mozdítani.

Sokan irtanak Tudós Hazánkfiai közül a' Magyar Nyelvünk folyamatjának szükséges voltáról, — elő mozdításának módjairól, 's eszközeiről, — nem különben gyarapodásának akadályairól. — Nevezetesen Báró Mednyánszky Alajos Úr a), Vedres Istvány b), Pápay Sámuel c) 's a' t. ölly felségessen pedig, hogy legtsekélyebb itéletem szerént nem tsak méltán örvendhet, ki nemzete, és Nemzeti nyelve eránt

- a) Lásd a' Tudományos Gyűjtemény 1822-dik évi I. Kötetjének első Ertekezését ezen tzm alatt: Hazafiúi gondolatok a' Magyar nyelv kiterjesztése dolgában.
- b) Lásd a' Magyar Nyelvnek a' Magyar Hazában való szükség voltáról tárgyazó Hazafiúi Elméikedését, melly harmadszor kiadatott Kassán Ellinger János betűivel 1807 ben. — Lásd a' Tudományos Gyűjtemény 1822-dik évi XI. Kötetjének 55-dik lapján a' Magyar nemzeti Lélekről való Ertekezését.
- c) Lásd a' Magyar Literatura Esméretét; melly kiadatott Veszprémben 1808.